

І. С. Комафенко,
викладач, Чорноморський державний університет імені Петра Могили

МЕТОДИКА КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ЗЕРНОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто процес створення методики комплексної оцінки конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості. Теоретико-методичним підґрунтям для розробки методики стало обґрунтування CAPM-підходу, що дозволило згрупувати фактори, які впливають на конкурентоздатність, на загальні та специфічні відповідно до складових конкурентоздатності. Визначено вагову структуру національної, галузевої та фірмової конкурентоздатності, що дозволило розрахувати комплексний інтегральний показник конкурентоздатності, на основі якого з'ясовано рівень розвитку підприємств вибірки — низький, середній чи високий. Особливістю методики є розрахунок рівня фірмової конкурентоздатності за допомогою створеного та апробованого методу середніх нормованих просторів, який дозволив об'єктивно визначити фірмову конкурентоздатність відповідно до встановлених припущень.

The article is devoted to the process of creation a competitiveness complex estimation technique of the food industry grain processing enterprises. The CAPM-approach was justified that became theory-methodical base for the technique. It allowed to group influence competitiveness factors on the general and specific according to competitiveness components. The weight structure of national, branch and firm competitiveness is defined that has allowed to calculate a complex integrated indicator of competitiveness, that became a basis the enterprises development level — low, average or high. Feature of the technique is calculation the firm competitiveness by means of the created and approved method of average normalized spaces which has allowed to define objectively the firm competitiveness according to the established assumptions.

Ключові слова: CAPM-підхід, метод середніх нормованих просторів, комплексний інтегральний показник конкурентоздатності, методика комплексної оцінки конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості.

Key words: CAPM-approach, method of average normalized spaces, a complex integrated indicator of competitiveness, competitiveness complex estimation technique of the food industry grain processing enterprises.

У складних умовах жорсткої конкуренції однією із важливих переваг ефективного суперництва є можливість об'єктивної та комплексної оцінки конкурентоздатності підприємства для визначення його позиції серед інших учасників, прийняття відповідних рішень щодо корегування стратегії діяльності для підвищення конкурентоздатності тощо. Загостреність проблем галузей економіки України, зокрема зернопереробних підприємств харчової промисловості, в результаті негативно впливу світової економічної кризи зумовили різке зниження прибутковості, що спричинило банкрутство та реорганізацію значної кількості підприємств даної галузі. Таким чином, комплексна оцінка конкурентної позиції підприємства у сучасних ринкових умовах є одним із першочергових питань, яке потребує детального вивчення, вирішення та вдосконалення.

Теоретичному обґрунтуванню та практичному застосуванню різних підходів та методів оцінки конкурентоздатності, які є основними складовими методики, присвятили свої роботи такі вітчизняні та закордонні науковці, як І. Ансоф, Г.В. Білоконенко, І.П. Булеєв, О.Ф. Волонцевич, Н.А. Дробитько, І.М. Злидень, Ю.Б. Іванов, Б. Карлоф, Ф. Котлер, В.В. Оскольський, О.А. Панасюк, М. Портер, І.Л. Райнін, О.М. Тищенко, О.С. Шнипко, Л.Н. Чайникова, В.Н. Чайников, І.О. Чурносова. Досліджено наукові підходи до оцінки конкурентоздатності підприємств, які поділено на дві групи макро- та мікрорівнів. До основних підходів на макрорівні належать [1; 2; 3]: теорія факторів виробництва, теорія ефективною конкуренції та підходи, що визначають причини та джерела конкурентоздатності. На мікрорівні науковці переважно розглядають конкурентоздатність підприємства че-

Таблиця 1. Взаємозв'язок класифікації факторів, які впливають на конкурентоздатність підприємств, із розподілом ВЕФ та САРМ-підходом

Факторна група відповідно до класифікації автора	Складові фактори групи відповідно до класифікації автора	Факторна група відповідно до класифікації ВЕФ	Розподіл факторів за САРМ-підходом
<i>Національна складова конкурентоздатності</i>			
Фактори зовнішнього ринку	відповідність законодавчих норм умовам СОТ	базова	загальний
	тарифне та нетарифне регулювання торгівлі	ефективна	загальний
	потенціал конкурентоздатності країни	ефективна	загальний
Фактори внутрішнього ринку	структура зовнішньої торгівлі країни	ефективна	загальний
	ВВП на душу населення	ефективна	загальний
	рівень застосування інновацій	інноваційна	загальний
	рівень впровадження сучасних технологій	ефективна	загальний
	рівень державного втручання в бізнес	базова	загальний
	якість бізнес-середовища	інноваційна	загальний
	якість та розвиненість інфраструктури	базова	загальний
	якість формування, використання та удосконалення людського капіталу	ефективна	загальний
	рівень підготовки професійних менеджерів в країні	ефективна	загальний
	рівень використання сучасних маркетингових досліджень	інноваційна	загальний
рівень етичності ділової поведінки у бізнес-середовищі країни	базова	загальний	
<i>Галузева складова конкурентоздатності</i>			
Внутрішні галузеві фактори	галузева забезпеченість чинниками виробництва	базова	загальний
	задоволення смаків споживачів	ефективна	загальний
	якість продукції	ефективна	загальний
	інвестиційна привабливість	базова	загальний
	рівень використання інформаційних ресурсів	ефективна	загальний
<i>Фірмова складова конкурентоздатності</i>			
Внутрішні фактори підприємства	продуктивність основних видів ресурсів	ефективна	специфічний
	частка ринку	ефективна	специфічний
	рентабельність продукції	ефективна	специфічний
	ефективність матеріально-технічної бази	ефективна	специфічний
	рентабельність капіталу	ефективна	специфічний
фінансова стійкість	ефективна	специфічний	

рез продукцію, що випускається; у взаємозв'язку із потенціалом та впливом зовнішнього середовища тощо [2; 4; 5; 6]. Іноді у своїх дослідженнях вчені замінують методологічні підходи методами оцінки рівня конкурентоздатності, що не відповідає поставленим у цих дослідженнях задачам [7]. Отже, крім іншого, класифікація підходів до оцінки конкурентоздатності підприємства дозволила побачити інші методологічні недоліки, у тому числі: термінологічні невідповідності, відсутність системності та комплексності у розгляді підходів.

Аналіз наукових досліджень дає можливість представити перелік основних методів оцінки конкурентоздатності підприємств: метод, заснований на теорії мультиплікатора [8]; матричні методи оцінки конкурентоздатності [8; 9; 10; 11; 12; 13] тощо. Всі методи оцінки конкурентоздатності підприємства за ступенем формалізації поділяються на кількісні, якісні та комплексні. Кількісний підхід дозволяє визначити та прогнозувати реальний стан та можливості підприємства щодо його рівня конкурентоздатності. Такий підхід сприяє чіткому з'ясуванню позитивних та негативних сторін діяльності та прийняттю обґрунтованих управлінських рішень. Якісні методи відрізняються значним рівнем суб'єктивності, низьким рівнем математичної формалізації та складною системою розрахунків. Це утруднює процес прийняття управлінських рішень. Комплексні методи представляють поєднання двох зазначених підходів, що

підвищує ефективність управління за умови правильності визначення якісних характеристик. Аналіз довів, що значна частина вчених використовує кількісний підхід щодо використання методів оцінки конкурентоздатності [8; 14; 11; 15]. Це свідчить про важливість кількісних характеристик для прийняття рішень. Втім, значна частина кількісних методів оцінки використовують детальну інформацію про діяльність компанії та її конкурентів, що в результаті не вирішує питання доступності зовнішньої оцінки конкурентоздатності.

Таким чином, незважаючи на значну кількість досліджень щодо підходів та методів оцінки конкурентоздатності, жоден із підходів не дає можливості вирішення завдання комплексної оцінки конкурентоздатності підприємства, виходячи із національної, галузевої та фірмової складових, не здатен окремо виділити кожен складову та, фактично, не розділяє загальні для всіх підприємств країни, галузі фактори та специфічні фактори підприємств. Крім цього, якісні методи оцінки мають значний недолік суб'єктивності при встановленні рівня конкурентоздатності підприємств, а кількісні — переважно використовують значний масив закритої інформації, що унеможливує доступ інших зацікавлених осіб (інвесторів, кредиторів тощо). Отже, складові методики оцінки конкурентоздатності підприємств потребують подальшого дослідження та вдосконалення, враховуючи особливості діяльності зернопереробних підприємств харчової промисловості.

Метою статті є розробка та апробація методики комплексної оцінки конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості України.

Розробка комплексної методики оцінки конкурентоздатності вимагає сформованості теоретико-методичних засад, основними з яких є уявлення щодо поняття "конкурентоздатність підприємства", підхід до оцінки, фактори та факторні показники оцінки, метод оцінки. Результатом попередніх досліджень автора є вдосконалене визначення поняття "конкурентоздатність підприємства", яке представлено як комплексну характеристику, яка позиціонує суб'єкта господарювання на світовому, національному та галузевому ринках. Це дозволяє цілісно проаналізувати конкурентоздатність підприємства за національною, галузевою та фірмовою складовими. Крім цього, автором визначено чотири групи факторів, які впливають на кожну зі складових конкурентоздатності, а саме: національна — фактори зовнішнього ринку, внутрішнього ринку; галузева — внутрішньогалузеві та фірмова — внутрішньофірмові чинники [16].

Досліджено наукові підходи до оцінки конкурентоздатності підприємств, які поділено на дві групи макро- та макрорівня [17]. До основних підходів на макрорівні належать: теорія факторів виробництва, теорія ефективної конкуренції та підходи, що визначають причини та джерела конкурентоздатності. На мікрорівні науковці переважно розглядають конкурентоздатність підприємства через продукцію, що випускається; у взаємозв'язку із потенціалом та впливом зовнішнього середовища тощо. Втім, жоден із підходів не дає можливості вирішення завдання комплексної оцінки конкурентоздатності підприємства, виходячи із національної, галузевої та фірмової складових, не здатен окремо виділити кожну складову та, фактично не розділяє загальні для всіх підприємств країни, галузі фактори та специфічні фактори підприємств. Вирішення цієї задачі можливе при використанні САРМ-підходу, який дозволяє представити фактори, що впливають на конкурентоздатність, як ризики для діяльності підприємства. В результаті здійснено групування факторів на загальні, до яких належать групи національної та галузевої складових, та специфічні, які враховують особливості діяльності компаній харчової промисловості. Даний підхід удосконалює класифікацію факторів конкурентоздатності та формує засади для поширення застосування методики оцінки конкурентного стану для підприємств інших галузей економіки України.

Відповідно до обраного підходу оцінки конкурентоздатності розглянуто методику розрахунку індексу глобальної конкурентоздатності, представлену Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ), яка є базою для обґрунтування факторних показників оцінки за національною та галузевою складовими конкурентоздатності, визначення їх вагомості та діапазону коливання [18]. Науковці ВЕФ визначили, що для України характерне перехідне положення між факторноорієнтованим та ефективним розвитком, що зумовило розподіл вагових коефіцієнтів за базовими (50%), ефективними (40%) та інноваційними (10%) факторами.

Класифікація факторних груп за методикою ВЕФ (базові, ефективні, інноваційні) відрізняється від запропонованої автором структури факторів, які впливають на конкурентоздатність. Обидві класифікації вклю-

Таблиця 2. Факторні показники оцінки фірмової конкурентоздатності відповідно до факторів впливу

№	Назва фактора	Назва факторного показника, який визначає фактор	Логічна формула розрахунку факторного показника	Формула розрахунку факторного показника відповідно до відкритої фінансової звітності
1	Продуктивність основних ресурсів	комплексна продуктивність матеріальних ресурсів, основних фондів, технологій та персоналу	Чистий дохід (виручка) від реалізації прод. / (Матеріальні затрати+Варість осн.засобів+Довгострок.фін. інвестиції+Витрати на оплату праці)	$\Phi 2 \text{ p } 035 / (\Phi 2 \text{ p } 230 + \Phi 1 \text{ p } 030 + \Phi 1 \text{ p } 040 + \Phi 2 \text{ p } 240)$
2	Частка ринку	частка ринку підприємства відносно галузі	Дохід (виручка) підприємства/Обсяг реалізованої продукції по галузі	$\Phi 2 \text{ p } 010 / \Phi 2 \text{ p } 010$ по галузі
3	Рентабельність продукції (реалізованої)	рентабельність реалізованої продукції за чистим прибутком	Чистий прибуток (збиток) / Виручка	$\Phi 2 \text{ p } 220 (225) / \Phi 2 \text{ p } 035$
4	Ефективність матеріально-технічної бази	рентабельність виробничих фондів	Чистий прибуток (збиток) / (Залишк.вартість ОЗ+Виробничі запаси+Незаверш.виробництво)	$\Phi 2 \text{ p } 220 (225) / \Phi 1 \text{ p } 030 + 100 + 120$
		ресурсовіддача	Чистий дохід (виручка) від реалізації прод./Активи	$\Phi 2 \text{ p } 035 / \Phi 1 \text{ p } 280$
5	Рівень використання капіталу	рентабельність капіталу	Чистий прибуток (збиток) / Власний капітал	$\Phi 2 \text{ p } 220 (225) / \Phi 1 \text{ p } 380$
6	Фінансова стійкість	коефіцієнт фінансової стійкості	(Власний капітал+Забезпечення наступних виплат та платежів+Довгострок.зобов'язання+Доходи майбутніх періодів)/Пасив	$\Phi 1 \text{ p } 380 + 430 + 480 + 630 / \Phi 1 \text{ p } 640$

чають однакові фактори у різному перегрупуванні. Дослідивши сутність та ознаки факторних показників, їх варто представити відповідно до авторської класифікації за такими групами: фактори зовнішнього ринку, фактори внутрішнього ринку, внутрішньогалузеві та внутрішні фірмові фактори. Така структура у взаємозв'язку із класифікацією методики ВЕФ та САРМ-підходом представлено за допомогою табл. 1.

З даних табл. 1 видно, що фактори зовнішнього ринку вміщують частково базові та частково ефективні фактори за методикою ВЕФ. Аналіз показав, що дана група факторів характеризується такими факторними показниками: права власності, захист інтелектуальної власності, середньозважена торгова тарифна ставка, інтенсивність локальної конкуренції тощо. Всі складові даної групи є спільними (загальними) факторами та впливають на конкурентоздатність підприємств різних сфер економіки. Фактори внутрішнього ринку вміщують

Таблиця 3. Вагові значення факторних груп відповідно до національної, галузевої та фірмової складових конкурентоздатності

Назва складової конкурентоздатності	Назва групи факторів	Вагова частка, %	Разом
Національна	Зовнішнього ринку	22	70
	Внутрішнього ринку	48	
Галузева	Внутрішньогалузеві	20	20
Фірмова	Внутрішньофірмові	10	10
Разом		100	100

Таблиця 4. Комплексне представлення факторних показників національної конкурентоздатності, 2005—2010 рр.

Назва фактору	Індивідуальні інтегральні показники відповідних факторів з урахуванням вагових коефіцієнтів					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>1. Фактори зовнішнього ринку</i>						
відповідність законодавчих норм умовам СОТ	35	35	35	35	30	30
тарифне та нетарифне регулювання	14	12	12	12	12	14
структура зовнішньої торгівлі	9	9	8	8	9	9
потенціал конкурентоздатності	10	10	10	10	10	9
<i>2. Фактори внутрішнього ринку</i>						
ВВП на душу населення	6	0	8	14	12	0
рівень впровадження сучасних технологій	27	30	33	36	33	33
якість формування, використання та удосконалення людського капіталу	20	22	24	16	14	14
якість та розвиненість інфраструктури	15	15	15	15	15	20
якість бізнес-середовища	8	8	10	10	10	8
рівень державного втручання в бізнес	20	20	20	20	20	20
рівень підготовки професійних менеджерів	6	6	6	7	6	6
рівень застосування інновацій	16	14	16	17	15	15
рівень використання сучасних маркетингових досліджень	6	6	6	6	6	6
рівень етичності ділової поведінки	12	12	12	12	12	8
Разом з	204	199	215	218	202	192

складові елементи базових, ефективних та інноваційних факторів за методикою ВЕФ. Аналіз показав, що дана група факторів характеризується такими факторними показниками: здатність до інновацій, якість наукових дослідницьких інституцій, витрати підприємств на НДР, наявність вчених та інженерів, технологічний трансфер, ВВП на душу населення, формування людського капіталу тощо. В межах САРМ-підходу визначено, що група факторів внутрішнього ринку є загальними факторами, отже, вони є спільними для аналізу конкурентоздатності всіх галузей економіки.

Таким чином, фактори зовнішнього та внутрішнього ринку створюють спільний базис для подальшої оцінки конкурентоздатності не лише підприємств харчової промисловості, а будь-якого напрямку діяльності економіки. Така особливість розширює можливості застосування методики оцінки конкурентоздатності підприємств.

Група внутрішніх галузевих факторів складається із загальних чинників. Дана група факторів формує власний базис, що має однакове значення для всіх підприємств даної галузі. Він ходить до складу базису факторів національної конкурентоздатності, який складається із чинників зовнішнього та внутрішнього ринків.

Остання, четверта група внутрішніх фірмових факторів формує окремий показник конкурентоздатності кожного підприємства, який відноситься до ефективної групи факторів відповідно до методики ВЕФ. Внутрішні фірмові фактори відповідно до САРМ-підходу є специфічними. Дані фактори обчислюються індивідуально для кожного підприємства вибірки. Вказані показники розраховуються на основі відкритої фінансової звітності підприємств, що представлено за допомогою табл. 2.

Таким чином, обгрунтовано факторні показники відповідно до класифікації факторів, які впливають на конкурентоздатність зернопереробних підприємств харчової промисловості. За допомогою перегрупування вагових коефіцієнтів чинників відповідно до авторської

класифікації їх розподіл наведено у табл. 3.

З табл. 3 видно, що найбільшу вагу групу факторів у 70% складають елементи національної конкурентоздатності. Це свідчить про значну роль держави у створенні сприятливих умов для розвитку та вдосконалення конкурентних відносин між учасниками ринку, їх вихід на світові ринки. Галузева складова визначена у розмірі 20% та демонструє залежність ефективності діяльності підприємства не лише від сприятливості умов національного ринку, але й від рівня розвитку конкретної галузі. Конкурентоздатність підприємства на мікрорівні має ваговий коефіцієнт у 10%, що підкреслює незначний вплив підприємства на формування рівня цін та обсягів власних продажів для галу-

зей з низьким рівнем монополізації та великою кількістю виробників.

Сформовані теоретико-методичні засади дозволяють остаточно розкрити методику комплексної оцінки конкурентоздатності зернопереробних підприємств, яка допоможе зовнішнім та внутрішнім учасникам приймати ефективні управлінські рішення щодо нормального функціонування фірми, вкладання інвестицій в її діяльність, надання позик тощо. Методика складається з розгалуженої системи етапів, які забезпечують комплексний аналіз конкурентного рівня підприємств.

Етап 1. Складання таблиць за кожним факторним показником національної конкурентоздатності. Джерелом даних є щорічні звіти про конкурентоздатність країн ВЕФ. Отриманим показником присвоюється відповідний ваговий коефіцієнт, а сам показник визначається відповідно до єдиної системи бальної оцінки (від 0 до 7). На основі цього визначаються індивідуальні інтегральні значення за кожним факторним показником оцінки національної конкурентоздатності із врахуванням вагового коефіцієнта. Аналіз здійснено за останні шість років, що дозволяє комплексно та ґрунтовно представити зміну конкурентних позицій підприємств, які аналізуються. Кінцеві значення індивідуальних інтегральних показників представлено за допомогою табл. 4.

З даних табл. 4 видно, що зведені інтегральні показники за факторними показниками національної конкурентоздатності складаються методом сумування індивідуальних інтегральних показників, попередньо врахувавши значення вагових коефіцієнтів. Загальний рівень національної конкурентоздатності є мінливим та має різну динаміку щодо зростання або спадання.

Етап 2. Створення аналогічних таблиць щодо факторних показників та їх параметрів галузевої конкурентоздатності за джерелом звіту Всесвітнього економічного форуму. На основі приведення до єдиної бальної системи (від 0 до 7) сформовано значення та межі коливання факторних показників галузевої конкурентоз-

датності за останні шість років. Кінцеві значення індивідуальних інтегральних показників представлено за допомогою табл. 5.

З даних табл. 5 видно, що лише частина внутрішньогалузевих факторів формує єдиний показник рівня галузевої конкурентоздатності відповідно до року оцінки. Такі фактори, як галузева забезпеченість чинниками виробництва та якість продукції, за своєю специфікою розраховуються окремо для кожного підприємства вибірки. Разом всі представлені внутрішньогалузеві фактори формують загальний рівень галузевої конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості.

Етап 3. Розрахунок узагальнюючого показника національної та галузевої конкурентоздатності підприємств за допомогою сумування попередньо отриманих окремих значень інтегральних показників за національним та галузевим рівнем. Така процедура можлива завдяки єдиній розмірності факторних показників кожного виду конкурентоздатності — національної та галузевої.

Етап 4. Формування вихідної системи одиничних показників, які є базою для розрахунку внутрішніх фірмових факторних показників оцінки рівня конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості. Збір інформації відбувається з використанням відкритої фінансової звітності підприємств-вибірки харчової промисловості (відповідно до форм звітності № 1, 2).

Етап 5. Розрахунок факторних показників діяльності кожного підприємства: комплексна продуктивність ресурсів, частка ринку підприємства відносно галузі, рентабельність реалізованої продукції за чистим прибутком, рентабельність виробничих фондів, ресурсовіддача, рентабельність капіталу, коефіцієнт фінансової стійкості. Коефіцієнти мають однакову позитивну направленість зміни до збільшення. Таким чином, збільшення (зменшення) значення кожного факторного показника прямо впливає на збільшення (зменшення) кінцевого узагальнюючого показника рівня конкурентоздатності підприємства.

Етап 6. Створення матриці коефіцієнтів кожного факторного показника відповідно до визначеного року діяльності підприємства. Таке представлення коефіцієнтів дозволяє здійснити їх бальну оцінку та привести до єдиної системи вимірювання. Присвоєння балів здійснюється емпіричним шляхом із діапазоном коливання від 0 до 9.

Етап 7. Формування концепції узагальнюючого показника оцінки фірмової конкурентоздатності для кожного зернопереробного підприємства харчової промисловості, яке аналізується. Відповідно до визначених факторних показників оцінки узагальнюючий показник фірмової конкурентоздатності представлено за допомогою логічної формули 1:

Таблиця 5. Комплексне представлення факторних показників галузевої конкурентоздатності, 2005—2010 рр.

Назва фактору	Індивідуальні інтегральні показники відповідних факторів з урахуванням вагових коефіцієнтів					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
<i>І. Внутрішньогалузеві фактори</i>						
задоволення смаків споживачів	8	8	8	8	8	8
інвестиційна привабливість	20	32	36	36	32	32
рівень використання інформаційних ресурсів	.*	1	1	1	3	4
галузева забезпеченість чинниками виробництва**	X	X	X	X	X	X
якість продукції**	X	X	X	X	X	X
Разом	28	41	45	45	43	44

* дані відсутні;
** значення факторів розраховується індивідуально для кожного підприємства вибірки.

$$I_{ФКЗ} = f(K_{РРП}, K_{РК}, K_{ЧРГ}, K_{РВФ}, K_{ФС}, K_{П}, K_{Р}) \quad (1)$$

де $I_{ФКЗ}$ — узагальнюючий показник рівня фірмової конкурентоздатності; $K_{РРП}$ — коефіцієнт рентабельності реалізованої продукції; $K_{РК}$ — коефіцієнт рентабельності капіталу; $K_{ЧРГ}$ — коефіцієнт частки ринку по галузі; $K_{РВФ}$ — коефіцієнт рентабельності виробничих фондів; $K_{ФС}$ — коефіцієнт фінансової стійкості; $K_{П}$ — коефіцієнт продуктивності (ресурсів, капіталу, технології, персоналу); $K_{Р}$ — коефіцієнт ресурсовіддачі.

Розрахунок значення показника фірмової конкурентоздатності вимагає обґрунтування об'єктивного методу оцінки. Найбільш поширеними є кількісні та якісні методи [8; 13; 19; 20; 21; 22; 23; 24]. Аналіз довів, що методи розрахунку показника фірмової конкурентоздатності дають діаметрально протилежні результати оцінки конкурентоздатності при підставленні одних і тих самих значень первинних показників [25]. Це зумовило необхідність встановлення припущень для відбору методу. Запропоновано такі основні припущення:

— лінійність простору. Всі підприємства діють в ринковому середовищі, яке можна розглядати в якості лінійного простору;

— представлення кожного підприємства вибірки як елемента лінійного простору. Підприємства є учасниками ринку, тому є його складовими (елементами лінійного простору);

— рівень конкурентоздатності є довжиною вектору елемента простору. Таким чином, рівень конкурентоздатності складається з показників, які формують довжину вектора кожного підприємства;

— вектор складається з компонент — коефіцієнтів факторних показників оцінки конкурентоздатності K_i ;

— $K_i \geq 0$. Таким чином, всі значення коефіцієнтів мають бути додатними або дорівнювати нулю. Для цього необхідно привести всі коефіцієнти до єдиної бальної оцінки, критерії якої базуються на діапазоні значень кожного факторного коефіцієнту за 2005—2010 рр.;

— чим більше значення кожної компоненти, тим вищий рівень конкурентоздатності.

Математичним методом, який відповідає наведеним припущенням оцінки конкурентоздатності, є метод середніх нормованих просторів, який удосконалено шляхом згладжування значень трьох видів норм (сферичної, кубічної та норми Мінковського), що дає можливість об-

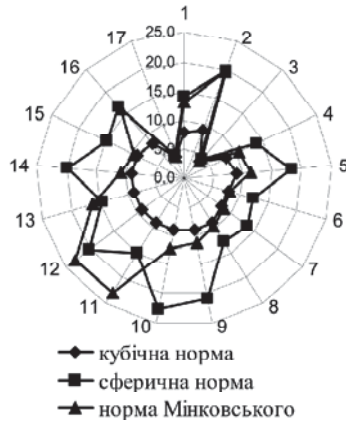

Рис. 1. Конкурентні позиції підприємств вибірки відповідно до значень сферичної, кубічної та норми Мінковського, 2010 рік

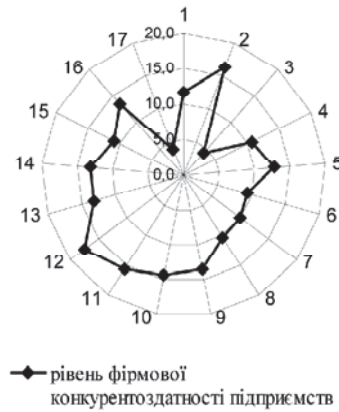

Рис. 2. Рівень фірмової конкурентоздатності підприємств вибірки за методом середніх нормованих просторів, 2010 рік

ґрунтовано визначати фірмову складову конкурентоздатності [26]. Результатом досліджень є формула оцінки узагальнюючого показника фірмової конкурентоздатності (2) за допомогою зазначеного методу:

$$\overline{Y_{ФКЗ}} = \frac{1}{k} \left(\left(\sum_{n=1}^N K_{ni}^2 \right)^{\frac{1}{2}} + \max_{n=1} |K_{ni}| + \left(\sum_{n=1}^N K_{ni}^N \right)^{\frac{1}{N}} \right) \quad (2)$$

де $\overline{Y_{ФКЗ}}$ — узагальнюючий показник рівня фірмової конкурентоздатності підприємств;

k — кількість складових узагальнюючого показника;
 K_{ni} — коефіцієнт n -го показника i -го підприємства;
 N — кількість показників (факторів).

Кінцеві результати оцінки рівня фірмової конкурентоздатності підприємств вибірки на основі методу середніх нормованих просторів наочно представлено за допомогою рис. 1 та 2.

З рис. 1 видно, що показники трьох видів норм мають однаковий напрям спадання або зростання рівня конкурентоздатності підприємств вибірки. Для згладжування амплітуди коливань отримані показники трьох видів норм усереднено за допомогою середньої арифметичної простої. Як видно з рис. 2, отриманий показник рівня фірмової конкурентоздатності демонструє чітко визначені конкурентні позиції кожного підприємства вибірки. Це свідчить про прийнятність запропонованого методу оцінки для

розрахунку узагальнюючого показника конкурентоздатності на основі внутрішньофірмових факторів.

Таким чином, алгоритм формування узагальнюючого показника фірмової конкурентоздатності на основі внутрішньофірмових факторів представлено за допомогою рис. 3.

Представлений за допомогою рис. 3 алгоритм є

Рис. 3. Алгоритм формування узагальнюючого показника фірмової конкурентоздатності на основі внутрішньофірмових факторів

складовим елементом формування комплексної методики оцінки конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості. Визначений механізм розрахунку рівня фірмової конкурентоздатності є завершальною ланкою процесу створення методики оцінки, яка включає фактори національної, галузевої та фірмової складових конкурентоздатності.

Етап 8. Розрахунок трьох узагальнюючих показників рівня конкурентоздатності підприємств вибірки за трьома видами норм.

Етап 9. Визначення узагальнюючого показника рівня фірмової конкурентоздатності підприємств харчової промисловості за допомогою методу середніх нормованих просторів.

Етап 10. Приведення показників рівня фірмової конкурентоздатності по кожному підприємству вибірки до єдиної бальної оцінки із діапазоном коливання від 0 до 7. Така уніфікація даних дозволить вирівняти розмірність фірмової конкурентоздатності для її об'єднання із значеннями національної та галузевої конкурентоздатності. Умови переведення показників у бали представлено за допомогою табл. 6.

З даних табл. 6 видно, що всі значення узагальнюючих показників проранжовано та згруповано у десять відповідних груп. Визначено, що максимальне значення узагальнюючого показника за методом середніх нормованих просторів дорівнює 18,6. Така позиція означає, що всі складові факторні показники мають максимальні оцінки за коефіцієнтами, а конкурентоздатність підприємства на фірмовому рівні є найвищою. Відповідно нульове значення узагальнюючого фірмового показника свідчить про кризову ситуацію, наявність значної збитковості, відсутності ресурсів, продуктивності тощо. Так, діапазон показників від 0 до 18 було рівномірно розділено на вісім груп та кожній присвоєно відповідний бал. Аналіз довів, що жодне підприємство вибірки не отримало максимального балу оцінки, що свідчить про недостатню ефективність діяльності фірм. Таким чином, отримано узагальнені бальні показники фірмової конкурентоздатності за останні шість років, які дозволяють графічно представити конкурентну позицію кожного підприємства вибірки за допомогою рис. 4.

З рис. 4 видно, що рівень фірмової конкурентоздатності підприємств вибірки у 2005—2010 рр. не досягнув максимального значення узагальнюючого показника. Крім цього, результати оцінки свідчать про постійне коливання рівня фірмової конкурентоздатності підприємств вибірки, що потребує подальшого

Таблиця 6. Умови приведення узагальнюючого показника фірмової конкурентоздатності до єдиної бальної оцінки

Номер групи відповідно до єдиного бального виміру	Фактичні значення узагальнюючих показників фірмової конкурентоздатності	Діапазон бальної оцінки
1	0	0
2	1-3	1
3	4-6	2
4	7-9	3
5	10-12	4
6	13-15	5
7	16-18	6
8	18 і більше	7

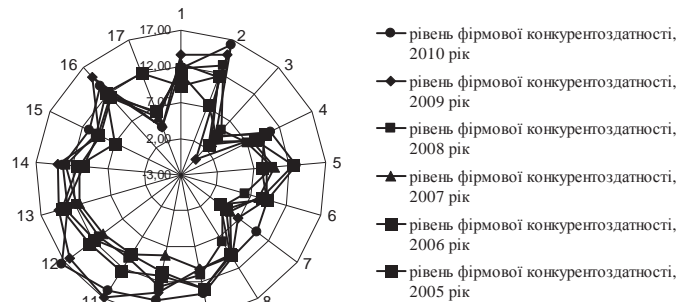

Рис. 4. Бальні показники рівня фірмової конкурентоздатності підприємств вибірки, розраховані за методом середніх нормованих просторів, 2005—2010 рр.

детального аналізу. Таким чином, обґрунтовано адекватність результатів оцінки рівня конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості за допомогою методу середніх нормованих просторів.

Етап 11. На основі отриманих часткових інтегральних

Таблиця 7. Комплексний інтегральний показник конкурентоздатності підприємств вибірки, 2005—2010 рр.

№ підприємства	Назва підприємства	Комплексний інтегральний показник конкурентоздатності					
		2005	2006	2007	2008	2009	2010
1	ВАТ «Каланчацький комбінат хлібопродуктів»	282	300	320	323	315	296
2	ВАТ «Луганськмлин»	272	270	300	313	295	296
3	ВАТ «Сарненський комбінат хлібопродуктів»	250	268	278	291	253	264
4	ВАТ «Урожайненський комбінат хлібопродуктів»	282	290	310	313	295	296
5	ВАТ «Апостолівський комбикормовий завод»	276	274	294	297	279	280
6	ТОВ «Бахчисарайський комбикормовий завод»	282	290	310	303	295	286
7	ТОВ «Котовське зернопереробне підприємство»	272	270	300	303	285	296
8	АТБТ «Вознесенський хлібозавод»	292	290	310	313	305	296
9	ТОВ «Володимир-Волинський хлібозавод»	280	288	308	311	293	294
10	ПАТ «Дзержинський хлібокомбінат»	272	280	290	303	295	286
11	ВАТ «Київмлин»	307	305	325	338	340	321
12	ВАТ «Київхліб»	307	315	335	338	340	331
13	ВАТ «Миколаївхліб»	302	310	320	323	315	306
14	ВАТ «Олевський хлібозавод»	280	288	308	311	303	294
15	ПАТ «Ватутинський хлібокомбінат»	280	298	318	321	303	304
16	ПАТ «Ніжинський хліб»	280	288	308	311	303	294
17	ПАТ «Свялявський хлібокомбінат»	288	276	296	299	281	272

Таблиця 8. Критерії ранжування підприємств вибірки за фактичними значеннями комплексного інтегрального показника конкурентоздатності

Складова інтегрального показника	Рівень розвитку підприємства		Високий	Середній	Низький
	Вагова частка складових інтегрального показника, %	Максимальне значення складової інтегрального показника, балів			
Національна	70	490	340-490	170-340	0-170
Галузева	20	140	100-140	50-100	0-50
Фірмова	10	70	50-70	25-50	0-25
Разом	100	700	490-700	245-490	0-245

них значень рівнів конкурентоздатності за кожною складовою (національною, галузевою, фірмовою) сформовано комплексний інтегральний показник оцінки рівня конкурентоздатності підприємств, логічна формула якої представлена так:

$$ІПК = 0,7 НКЗ + 0,2 ГКЗ + 0,1 ФКЗ \quad (3),$$

де ІПК — комплексний інтегральний показник конкурентоздатності підприємств;

НКЗ — рівень національної конкурентоздатності;

ГКЗ — рівень галузевої конкурентоздатності;

ФКЗ — рівень фірмової конкурентоздатності.

Таким чином, отримано формулу інтегрального показника комплексної оцінки конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості. Це дозволяє розрахувати комплексний інтегральний показник конкурентоздатності по кожному підприємству вибірки, що представлено за допомогою табл. 7.

Етап 12. Відповідно до отриманих значень комплексного інтегрального показника конкурентоздатності підприємств-вибірки здійснено їх ранжування за такими критеріями, представленими у табл. 8.

З табл. 8 видно, що комплексний інтегральний показник конкурентоздатності підприємств складається із часткових інтегральних показників національної, галузевої та фірмової конкурентоздатності, які мають відповідні значення вагових коефіцієнтів. Аналіз довів, що максимальне значення комплексного показника формується з максимальних значень його складових та становить 700 балів. Відповідно до вагових часток максимальні значення за інтегральними складовими становлять: національний рівень — 490 балів, галузевий рівень — 140 балів та фірмовий рівень — 70 балів.

Встановлену кількість балів по кожній складовій поділено на три максимально рівні групи, які відповідають низькому, середньому та високому рівням розвитку підприємства та країни в цілому. Так, перша група характеризує низький рівень розвитку підприємства та відображається у діапазоні значень комплексного інтегрального показника від 0 до 245 балів. Даний стан свідчить про первинне формування передумов щодо розвитку конкурентного середовища в країні, відсутність ринкових відносин, зовнішньої політики, належного рівня інфраструктури освіти тощо. За таких умов підприємства країни не можуть досягти жодного рівня конкурентоздатності, — підприємницька діяльність здебільшого відсутня. Аналіз значень комплексного інтегрального показника конкурентоздатності у 2005—2010 рр. довів, що жодне зернопереробне

підприємство вибірки не потрапило у дану групу, що вказує на сформовані первинні умови конкурентного середовища та базовий рівень розвитку ринкових відносин в країні.

Середній рівень розвитку підприємств (від 245 до 490 балів) характерний для періоду становлення та швидкого розвитку ринкових відносин. Аналіз довів, що всі зернопереробні підприємства вибірки характеризуються середнім рівнем розвитку, що свідчить про наявність ринкової інфраструктури в країні, створення міні-

мальних умов для ведення бізнесу, що сприяє розвитку підприємництва, конкуренції на міжгалузевому рівні тощо. При цьому підприємства не можуть вийти на міжнародний ринок переважно через значну частку неефективних конкурентних переваг (використання матеріальних ресурсів та робочої сили, застарілі технології, основні засоби тощо).

Високий рівень розвитку підприємства (490—700 балів) визначає здатність компаній до конкуренції на міжкраїнному ринку. Це досягається за рахунок потужного розвитку матеріально-технологічної бази підприємств, продуктивності використання основних ресурсів, створення сприятливої законодавчої бази, інтеграції до світових економічних об'єднань тощо. Максимальне значення комплексного інтегрального показника конкурентоздатності емпірично встановлене на рівні 700. Втім, дане значення є ідеальним, і являє орієнтир щодо вдосконалення конкурентоздатності кожної країни. При цьому найвищий показник для підприємств вибірки був зафіксований на рівні 340. Таким чином, конкурентоздатність вітчизняних підприємств зернопереробного комплексу на світовому ринку є поодиноким, що свідчить про недостатньо сформовані конкурентні позиції фірм, які потребують подальшого підвищення.

Представлені етапи оцінки дозволяють розробити логічну схему узагальнення факторних показників національної, галузевої та фірмової складових конкурентоздатності для визначення комплексного рівня конкурентоздатності підприємств, що представлено за допомогою рис. 5.

З рис. 5 видно, що процес формування методики оцінки конкурентоздатності підприємств є складним та багатетапним. Спільною метою описаних вище етапів методики є комплексна оцінка рівня конкурентоздатності, яка досягається в результаті розрахунку комплексного інтегрального показника конкурентоздатності підприємств, який демонструє поєднання чотирьох груп факторів, а саме: фактори зовнішнього ринку, фактори внутрішнього ринку, внутрішні галузеві та внутрішні фірмові фактори.

Підґрунтям для оцінки виступають теоретичний аналіз поняття "конкурентоздатність підприємства" та формування загальних та специфічних факторів конкурентоздатності, використовуючи САРМ-підхід. Фактори визначаються коефіцієнтами, джерелами розрахунку яких є звіти ВЕФ, форми № 1, 2 фінансової звітності підприємства та інша статистична інформація. Приведення отриманих значень до єдиної системи виміру дозволяє розраху-

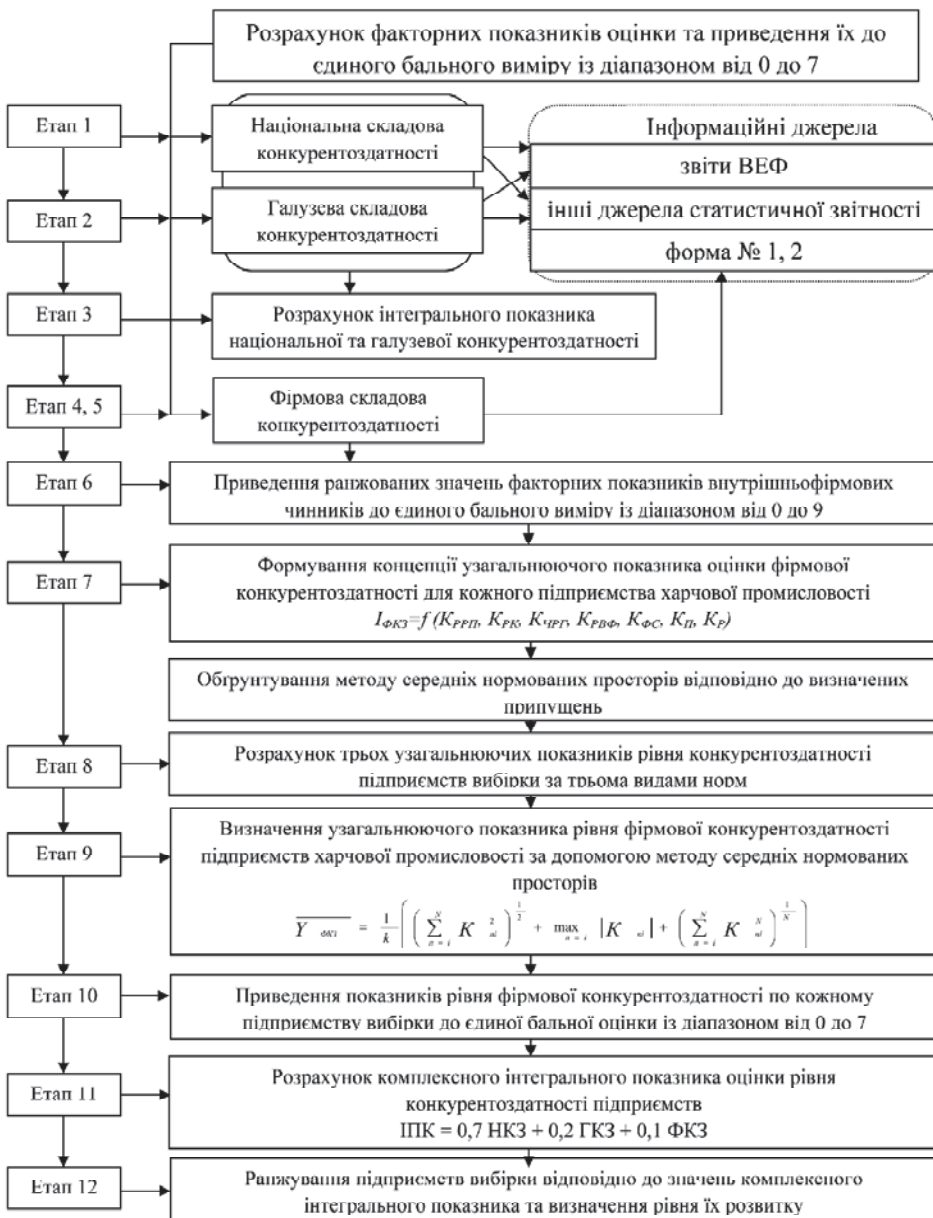

Рис. 5. Логічна схема комплексної оцінки рівня конкурентоздатності підприємств

вати часткові інтегральні показники, враховуючи особливості кожної з груп факторів. Зокрема, для розрахунку показника фірмової конкурентоздатності використано розроблений метод середніх нормованих просторів.

Зведення часткових інтегральних показників у комплексний інтегральний показник конкурентоздатності підприємств дозволяє з'ясувати конкурентну позицію фірми на зовнішньому та внутрішньому ринках та обрати відповідну конкурентну стратегію для підвищення рівня конкурентоздатності.

ВИСНОВКИ

1. Систематизовано наукові погляди щодо підходів та методів оцінки конкурентоздатності підприємств. Визначено, що жоден із підходів не дає можливості вирішення завдання комплексної оцінки конкурентоздатності підприємства, виходячи із національної, галузевої та фірмової складових, не здатен окремо виділити кожен складову та фактично не розділяє загальні для всіх

підприємств країни, галузі фактори та специфічні фактори підприємств. Вирішення цієї задачі можливе при використанні САРМ-підходу, який дозволяє представити фактори, що впливають на конкурентоздатність, як ризики для діяльності підприємства. Здійснене групування факторів на загальні, до яких належать групи національної та галузевої складових, та специфічні, які враховують особливості діяльності підприємств харчової промисловості. Даний підхід удосконалює класифікацію факторів конкурентоздатності та формує засади для поширення застосування методики оцінки конкурентного стану для підприємств інших галузей економіки України.

2. Застосування САРМ-підходу дозволило обґрунтувати розподіл вагових коефіцієнтів факторних показників за кожною складовою конкурентоздатності, а саме: 70% — національна, 30% — галузева та 10% — фірмова, що підкреслює незначний вплив підприємства на формування рівня цін та обсягів власних продажів для галузей з низьким рівнем монополізації та великою кількістю виробників.

3. Зроблено висновок, що найбільш поширені у подібних методиках кількісні та якісні методи розрахунку показника фірмової конкурентоздатності дають діаметрально проти-

лежні результати оцінки рівня конкурентоздатності при підставленні одних і тих самих значень первинних показників. Це зумовило необхідність встановлення припущень для відбору методу. Запропоновано такі основні припущення: лінійність простору діяльності підприємств; рівень конкурентоздатності є довжиною вектора елемента простору, в якому вектор складається з компонент — коефіцієнтів факторних показників оцінки конкурентоздатності; всі значення коефіцієнтів мають бути додатними або дорівнювати нулю; чим більше значення кожної компоненти, тим вищий рівень конкурентоздатності. Доведено, що висунутим припущенням не відповідає жоден якісний метод через вади суб'єктивності, а відповідає кількісний метод середніх нормованих просторів, який удосконалено шляхом згладжування значень трьох видів норм (сферичної, кубічної та норми Мінковського), що дає можливість обґрунтовано визначати фірмову складову конкурентоздатності.

4. На основі удосконаленої сутності поняття "конкурентоздатність підприємства" та сформованої класифікації факторів, що впливають на конкурентоздатність, розроблено методику комплексної оцінки конкурентоздатності зернопереробних підприємств харчової промисловості, яка визначає місце підприємства на галузевому, національному та світовому ринках. Особливістю даної методики є визначення складової частини узагальнюючого показника (рівня фірмової конкурентоздатності) за допомогою удосконаленого та емпірично перевіреного методу середніх нормованих просторів. При розрахунках використані показники ВЕФ, що робить методику об'єктивною, усуває недолік суб'єктивності, а результати — порівнюваними. Узагальнюючий показник — комплексний інтегральний показник конкурентоздатності — дозволяє за результатами оцінки виділити три групи умов діяльності підприємств та на основі цього встановити рівень розвитку фірми та країни в цілому — низький, середній та високий. Кожна група має власні характеристики складових конкурентоздатності, що допомагає чітко визначити причини неефективного функціонування підприємства, спрогнозувати подальші дії, прийняти управлінські рішення, надати відповідні рекомендації, обґрунтувати конкурентну стратегію тощо.

Література:

1. Волонцевич Е.Ф. Конкурентоспособность фирм: [курс лекций для студ. спец. "Коммерческая деятельность"] / Волонцевич Е.Ф. — Минск: БГЭУ, 2003. — 104 с.
2. Шнипко О.С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації: науково-популярна література / Шнипко О.С. — К.: Наукова думка, 2003. — 343 с.
3. Булеев И.П. Конкурентоспособность: теория и практика [монография] / Булеев И.П. — Х.: ВД "ИНЖЕК", Конкурентоспроможність: проблеми науки і практики, 2006. — 248 с.
4. Панасюк О.А. Обґрунтування необхідності оцінки конкурентоспроможності промислових підприємств / О.А. Панасюк, Л.В. Тарасьєва // Наукові праці Донецького державного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 46. — Донецьк, ДонНТУ, 2002. — 216 с.
5. Тищенко А.Н. Комплексный подход к оценке конкурентоспособности и позиционирования предприятия [монография] / А.Н. Тищенко, И.Л. Райнин. — Х.: ВД "ИНЖЕК", 2006. — 248 с.
6. Чурносова И.А. Теоретические предпосылки и подходы к созданию системы обеспечения конкурентоспособности предприятий / И.А. Чурносова // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. — 2004. — № 10 (80).
7. Злидень І.М. Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємства / І.М. Злидень // Економіка: проблеми теорії та практики. — 2006. — Випуск 213.
8. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия / [Иванов Ю.Б., Тищенко А.Н., Дробитько Н.А., Абрамова О.С.]. — Х.: ХНЭУ, 2004. — 255 с.
9. Основы маркетинга / [Котлер Ф., Армстронг Г., Сондерс Дж., Вонг В.]. — М., СПб.; К., 2000.
10. Ансофф И. Стратегическое управление / Ансофф И. [пер. с англ. под ред. Л.И. Евенко]. — М.: Экономика, 1989. — 518 с.
11. Иванов Ю.Б. Конкурентоспособность предприятия в условиях формирования рыночных отношений / Иванов Ю.Б. — Харьков: ХГЭУ, 1997. — 248 с.
12. Карлофф Б. Деловая стратегия: концепция, содержание, символы / Карлофф Б. [пер. с англ. под ред. В.А. Приписнова]. — М.: Экономика, 1991. — 240 с.
13. Білоконенко Г.В. Економічна діагностика: [конспект лекцій для студ. спец. 8.050107] / Білоконенко Г.В. — Харків: ХНЕУ, 2006. — 135 с.
14. Портер М. Стратегия конкуренции: Методика анализа отраслей и деятельности конкурентов. / Портер М.; [пер. с англ.]; под ред. А. Олейника и Р. Скильського. — К.: Основа, 1997. — 584 с.
15. Оскольський В.В. Про перспективи становлення конкурентоспроможної регіональної економіки / В. Оскольський // Економіка України. — 2007. — № 12. — С. 4—11.
16. Норд Г.Л. Методичні засади оцінки конкурентоздатності підприємств: класифікація факторів / Г.Л. Норд, І.С. Комаренко // Науково-методичний журнал. Економіка. Правознавство. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ, 2011. — Вип. 149. Том 161. — 156 с.
17. Абрамова І. Класифікація підходів, завдань та методів оцінювання конкурентоздатності підприємства / І. Абрамова // Наукові праці: Науково-методичний журнал. — Т.99. — Вип. 86. Економічні науки. — Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2008. — С. 92—96.
18. Klaus Schwab. The Global Competitiveness Report 2010—2011 / Klaus Schwab. — World Economic Forum: Geneva, Switzerland, 2010. — 516 p.
19. Чайникова Л.Н. Конкурентоспособность предприятия: [учеб. пособие] / Л.Н. Чайникова, В.Н. Чайников. — Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. — 192 с.
20. Авдеенко В.Н. Производственный потенциал промышленного предприятия / В.Н. Авдеенко, В.А. Котлов. — М.: Экономика, 1989. — 240 с.
21. Баканов М.И. Теория экономического анализа / М.И. Баканов, А.Д. Шеремет — М.: Финансы и статистика, 1994. — 288 с.
22. Методы комплексного анализа уровня использования экономического потенциала предприятия [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://market-pages.ru/analizhd/12.html>
23. Педченко Н.С. Моніторинг фінансової конкурентоспроможності підприємств харчової промисловості на регіональному рівні (на прикладі м'ясної промисловості): дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Н.С. Педченко. — Полтава, 2004. — 183с. — (Полтавський ун-т споживчої кооперації України).
24. Мазаракі А.А. Економіка торговельного підприємства: [підручник] / Мазаракі А., Лігоненко Л., Ушакова Н. — К.: Хрещатик, 1999. — 800 с.
25. Комаренко І.С. Фінансова конкурентоздатність підприємств харчової промисловості: методичні засади оцінювання та прогнозування / І.С. Комаренко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 133. Вип. 120. Економіка. — Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — С.100—109.
26. Треногин В.А. Функциональный анализ / Треногин В.А. — М.: Наука. Главная редакция физико-математической литературы, 1980. — 495 с.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2011 р.